

are considered. The author's opinion of Specific Criminalistic Doctrine (Theory) concept is offered and proposals are made regarding systematization of specific criminalistic studies, their place in the structure of the criminalistic general theory. It is proposed to allocate two blocks in the structure of the general theory: 1) criminalistic science based essentials including specific criminalistic doctrines (theories) of general scientific level about object, subject, methods, scope of research, system, nature, conceptual apparatus and criminalistic categories (Criminalistic language), its interscientific relations and place in the system of knowledge, development history and the present state; 2) criminalistic theories (doctrines) of a separate scientific level relating to research of patterns that are part of the research subject of criminalistics reveal its essence and specifics. It is emphasized that regularity nature exploring each of specific criminalistic doctrines (theories) determines the order of their ordering in the structure of general theory. Thus between subjects of general criminalistic theory and specific criminalistic doctrines (theories) there are relations of subordination of the whole and part. It is noted that modern system of specific criminalistic doctrines (theories) is dynamic and its improvement is conditioned by the needs of judicial and investigative practice, by the development of related knowledge branches, by the general theory and the most specific criminalistic doctrines, by the relation change and relationships between them. Criteria that should correspond to a specific criminalistic doctrine (theory) are defined. In particular, attention was drawn to the fact that each specific criminalistic doctrine (theory) should have object, subject and research method, reveal its content and nature of relations with other doctrines (theories), define the purpose, tasks, functions and place in criminalistic system, be formed on a certain scientific hypothesis, have necessary empirical basis, as well as the corresponding degree of consolidation determining the possibility of identifying certain regularities expanding and clarifying the subject of criminalistic science in general. Controversial issues regarding this problem are separated; optimizing scientific development ways in this field of knowledge are outlined.

Keywords: general criminalistic theory, structure of general criminalistic theory, specific criminalistic doctrines (theories), systematization of specific criminalistic doctrines (theories).

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.03>

УДК 343.98

В. М. Шевчук, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України
E-mail: shevchuk_viktor@ukr.net

МІСЦЕ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У СИСТЕМІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Досліджено проблеми з'ясування місця тактичних операцій у системі криміналістики та процесі кримінального провадження. Доведено, що при розв'язанні цього питання необхідно виходити з природи тактичних операцій, перспектив їх розвитку, а також специфіки взаємозв'язку криміналістичної тактики й методики розслідування окремих видів злочинів. Роз-

роблення тактичних операцій як наукової концепції виступає своєрідним мостом, який з'єднує тактику та методiku розслідування, що збагатило розслідування в цілому. Обґрунтовано, що тактична операція належить до засобів криміналістичної тактики й уже в цій якості, як і інші тактико-криміналістичні засоби, реалізується в криміналістичній методиці. Доведено необхідність створення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій, створення якої сприятиме нівелюванню спірних позицій науковців щодо визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики. Запропоновано перспективні напрями подальших наукових розробок з розглядуваної проблематики.

Ключові слова: тактичні операції, місце тактичних операцій у системі криміналістики, формування та реалізація тактичних операцій, криміналістична теорія тактичних операцій.

Формування концепції тактичних операцій передбачає з'ясування місця цієї категорії в системі криміналістики та процесі кримінального провадження. Це питання безпосереднім чином впливає на побудову тактичних операцій і їх реалізацію в практичній діяльності слідчих і судових органів. У зв'язку з цим М. П. Яблоков слушно стверджував, що від того, у якій частині криміналістики будуть розроблятися проблеми тактичних операцій, які здійснюються для вирішення різних завдань і окремих слідчих дій розслідування в цілому, залежить повнота й спрямованість цих розробок¹.

Водночас тактичні операції, будучи важливою криміналістичною категорією та ефективним засобом вирішення тактичних завдань, сьогодні ще не знайшли свого остаточного місця в системі криміналістики. Про це свідчать різноманітні, часом суперечливі судження вчених-криміналістів. Так, деякі науковці вважають, що тактична операція виступає категорією криміналістичної тактики, належить до предмета останньої та основні її теоретичні положення мають розроблятися саме в цьому розділі системи криміналістики. Зокрема, І. Ф. Пантелеев зазначає, що тактична операція не зумовлена особливостями розслідування будь-якої конкретної групи злочинів, має більш загальний характер і тому як необхідна категорія криміналістики належить до предмета слідчої тактики².

Досліджуючи розглядувані проблеми, Р. С. Белкін також уключає тактичні комбінації (операції) до складу загальних положень криміналістичної тактики³. Аналогічну позицію з цього питання займає й В. І. Комісаров, на думку якого тактичні комбінації (операції), імовірно, можуть розглядатись у розділі слідчої тактики. Хоча звертає увагу на те, що проблеми взаємозв'язку слідчих дій (тобто визначення кола першочергових і наступ-

¹ Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения). Москва : МГУ, 1985. С. 76.

² Пантелеев И. Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики : учеб. пособие. Москва : Тип. ТАСС, 1980. С. 21.

³ Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика : учеб. для вузов / под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА – ИНФРА-М, 1999. С. 211.

них) у конкретному кримінальному провадженні в предметі слідчої тактики вивчатися не повинні¹.

С. І. Цветков зазначає, що підставою для включення тактичних операцій до змісту криміналістичної тактики може бути тісний взаємозв'язок між їх метою та змістом і окремими слідчими діями, між тактичною операцією, слідчою ситуацією і тактичним рішенням, що розглядаються в межах криміналістичної тактики². С. Ф. Здоровко переконує, що при з'ясуванні місця тактичних операцій у системі криміналістики слід виходити із загальних принципів співвідношення криміналістичної тактики та методики, і доходить висновку, що тактична операція являє собою категорію криміналістичної тактики³. Деякі науковці до предмета криміналістичної тактики відносять визначення мети та набору дій при плануванні й здійсненні тактичних операцій⁴. В. Ю. Шепітько також переконаний, що тактична операція є категорією криміналістичної тактики. Щодо криміналістичної методики, то, на думку науковця, тактична операція знаходить свій конкретний прояв стосовно певного виду злочину, видову спрямованість і зміст⁵.

Іншу позицію з розглядуваного питання займають учені-криміналісти, які вважають, що тактична операція повинна знайти своє місце в методиці розслідування окремих видів злочину. У зв'язку із цим у літературних джерелах висловлювалися думки, що поряд із розробленням загальних положень теорії тактичних операцій, а також типових тактичних операцій, які мають високий рівень спільності, спостерігається тенденція щодо дослідження можливостей та умов їх використання при розслідуванні окремих видів злочинів. Вихід тактичної операції за масштабом реалізації за межі тактики окремих слідчих дій зумовив достатньо активне поширення в криміналістиці думки про необхідність виключення цієї категорії з криміналістичної тактики та віднесення її до предмета методики розслідування окремих видів злочину⁶.

¹ Комиссаров В. И. Теоретические проблемы следственной тактики : монография. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. С. 107–110.

² Цветков С. И. К вопросу о формировании частной криминалистической теории тактических операций. *Проблемы первоначального этапа расследования* : сб. науч. тр. Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1986. С. 31–39.

³ Здоровко С. Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. С. 7.

⁴ Бахін В. П., Гора І. В., Цимбал П. В. Криміналістика : курс лекцій. Ірпінь : Акад. ДПС України, 2002. Ч. 1. С. 170.

⁵ Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юрид., 2007. С. 176, 177; Його ж. Роль типових тактичних операцій в системі забезпечення ефективності досудового слідства. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Харків : Кроссрууд, 2007. Вип. 14. С. 194, 199.

⁶ Каневский Л. Л. Планирование расследования и разработка тактических операций по делам несовершеннолетних. *Алгоритмы и организация решений следственных задач* : сб. науч. ст. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1982. С. 67–69; Якушин С. Ю. Тактические средства расследования преступлений: понятие и соотношение. *Рос. следователь*. 2004. № 10. С. 2–4.

На переконання А. В. Шмоніна, планування розслідування й тактичні комплекси можуть розглядатися як засоби (ресурси) окремих криміналістичних методик, систему яких можна уявити у вигляді тріади: слідчі ситуації – тактичні засоби – предмет доказування¹. На його думку, функціональна структура окремої криміналістичної методики складається з таких елементів, як слідча ситуація, планування розслідування й тактичні комплекси².

Своєю чергою, Г. А. Матусовський тактичну операцію вважав категорією криміналістичної методики³; І. Ф. Герасимов і О. Д. Трубочов відносили її до складової частини методики розслідування злочинів⁴; В. О. Образцов і О. В. Лагутін тактичні операції включали до предмета методики розслідування окремих видів злочинів⁵; з погляду М. О. Селіванова, тактичні операції в системі кримінального судочинства як поєднання слідчих та інших дій, передбачених нормами права, є не чим іншим, як частиною методики розслідування⁶.

За визначенням Б. В. Щура, розгляд тактичних операцій як частини окремої криміналістичної методики є справедливим, оскільки їх реалізація відбувається на рівні застосування криміналістичної методики певного виду, а такі елементи останньої, як її початковий і наступний етапи, повинні охоплювати не лише можливість проведення окремих слідчих дій та їх тактику, а й погоджені комплекси цих дій, а також необхідні оперативно-розшукові, організаційно-технічні та інші заходи⁷. Зміст і спрямованість тактичної операції, як зазначають Л. Я. Драпкін і В. М. Карагодін, зумовлені слідчою ситуацією та груповими (видовими) особливостями розслідуваного злочину. Хоча ці операції й мають загальний характер, водночас вони повинні розроблятися безпосередньо в криміналістичній методиці відповідно до специфіки розслідування певної групи злочинів⁸.

Як підкреслює М. П. Яблоков, методика розслідування різних видів злочинів багато в чому є саме такою завдяки чіткому взаємозв'язку системи комплексів першочергових, невідкладних та інших слідчих дій у системі

¹ Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : учеб. пособие. Москва : Юстицинформ, 2006. С. 128–137.

² Там само. С. 98.

³ Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ : монография. Харьков : Консум, 1999. С. 149–156.

⁴ Герасимов И. Ф., Трубочов А. Д. О совершенствовании методик раскрытия и расследования хищений. Профилактика и расследование посягательств на социалистическую собственность : сб. науч. тр. Горький : Горьк. ВШ МВД СССР, 1976. Вып. 5. С. 78.

⁵ Образцов В. А. К вопросу о методике раскрытия преступлений. *Вопр. борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1977. Вып. 27. С. 168; Лагутин А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев : Вищ. шк., 1980. Вып. 20. С. 16.

⁶ Селіванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий. Москва : Юрид. лит., 1982. С. 92.

⁷ Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юрид., 2010. С. 185.

⁸ Драпкин Л. Я., Карагодин В. Н. Криминалистика : учебник. Москва : ТК Велби : Проспект, 2007. С. 179–181.

операцій. Підкреслюючи важливість тактичних операцій у цьому процесі, він доходить висновку, що прийоми та засоби проведення операцій слід розробляти в межах розслідування окремих видів злочинів¹.

Позиція М. П. Яблокова знайшла свою підтримку серед окремих учених, які зазначають, що на сьогодні вона найбільш переконливо окреслює місце тактичних операцій у системі криміналістики, а саме в методиці розслідування окремих видів злочинів. Тактична операція – це пошук і розроблення науково-технічних рекомендацій з ефективних прийомів і способів визначення напрямів розслідування окремих видів злочинів на тому чи іншому етапі. Отже, наукові розробки різновидів таких операцій цілком і повністю відповідають вимогам методики розслідування злочинів і принципово повинні стати невід’ємною частиною цього розділу криміналістики².

Аналогічної точки зору дотримується й М. О. Марочкін, який переконує, що тактична операція – це розроблення науково-практичних рекомендацій про ефективні прийоми та способи визначення напряму розслідування на тому чи іншому етапі розслідування окремих видів злочинів, а отже, наукові розробки типових тактичних операцій стосовно конкретних видів злочинів цілком і повністю відповідають вимогам методики розслідування злочинів і повинні стати її невід’ємною частиною³. В. І. Куклін зазначає, що тактичні операції мають зайняти відповідне місце в методиці розслідування окремих видів злочину, оскільки тільки тут вони можуть наповнитися конкретним теоретичним і практичним змістом⁴.

На думку В. Є. Корноухова, у методиці розслідування злочинів повинно йтися не про метод, а про тактичну операцію, спрямовану на вирішення того чи іншого тактичного завдання. При розслідуванні ж злочину конкретного, за наявності реальної слідчої ситуації, виникає адаптація типового способу (операції, комплексу слідчих дій) до умов діяльності окремого слідчого або потреба розроблення евристичного способу дії. Науковець розрізняє систему науки криміналістики та систему підручників із криміналістики. Ідеться про те, що відображення (систематизація) криміналістичного знання в зазначених системах відчутно різняться. Якщо система науки відбиває об’єктивні закономірності об’єкта пізнання, то система підручників заснована на іншому принципі – дидактичному, а тому можна порушувати питання про місце вчення про тактичні операції в системі підручників із криміналістики. Учений обґрунтовує положення, що це знання має входити до структури загальної теорії криміналістики⁵.

¹ Яблоков Н. П. Зазнач. твір. С. 79, 80.

² Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е., Решетников В. Я. Расследование преступлений: криминалистические комплексы : учеб.-практ. пособие. Москва : Приор, 2003. С. 23.

³ Марочкин Н. А. Теоретические проблемы тактических операций в криминалистике. Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1999. С. 29.

⁴ Куклин В. И. Методика расследования отдельных видов преступлений. Иваново : Изд-во Иван. гос. ун-та, 1983. С. 90–91.

⁵ Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. Москва : Норма, 2008. С. 94–97, 110–112; Курс криминалистики. Особенная часть / под ред. В. Е. Корноухова. Москва : Юристъ, 2001. Т. I. С. 194–206.

Певний науковий інтерес викликає позиція В. А. Журавля, який акцентує увагу на тому, що в криміналістичній методиці розслідування злочинів як інформаційно-пізнавальної моделі¹ особливого значення набувають типові слідчі ситуації і типові версії, типові системи слідчих дій і тактичні операції. Усі ці категорії суттєво впливають на формування сучасних концепцій окремих криміналістичних методик, є їх невід'ємними складниками, зумовлюють ефективність конкретного акту розслідування. Тактичні операції, на його думку, повинні розроблятися у контексті формування відповідної видової або підвидової методики (мікрометодики), тобто бути максимально прив'язаними до типових слідчих ситуацій і виходити з конкурентних тактичних завдань, що стоять перед слідчим. Це пов'язано, в першу чергу, з потребами практики, з необхідністю комплексного проведення слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій з метою вирішення тактичних завдань².

Своєю чергою, І. М. Комаров, О. О. Чебуренков, В. І. Шиканов, розмірковуючи про місце тактичних операцій у системі криміналістики, указують, що розглядувані тактичні засоби виступають єднальною ланкою між слідчою тактикою і методикою розслідування окремих видів злочинів. Зокрема, В. І. Шиканов зазначав, що є достатньо підстав стверджувати, що тактичні операції все частіше знаходять свій прояв як доволі важливий структурний елемент слідчої тактики та методики розслідування окремих видів злочинів³. Пізніше вчений доводить, що окрема криміналістична теорія тактичних операцій – це нова суттєва частина криміналістики, зміст якої заповнює розрив між тактикою і методикою розслідування⁴.

На переконання І. М. Комарова, криміналістичні операції залежно від видів, які віддзеркалюють зміст і структуру закономірностей предмета криміналістики, можуть і повинні розроблятися у рамках як криміналістичної тактики, так і методики розслідування окремих видів злочинів (курсив наш. – В. Ш.). Аргументуючи свою позицію, учений наголошує на тому, що в криміналістиці термін «тактика» являє собою вчення про тактику проведення окремих слідчих дій як засобів вирішення завдань. Завдання ж тактичних операцій значно ширше порівняно із завданнями слідчих дій. Фактично воно є системним, яке слідчі дії самостійно вирішити не можуть, а його комплексно вирішують усі компоненти структури криміналістичних операцій (дії різного характеру). А тому закономірності, на яких заснована кри-

¹ Журавель В. А. Проблеми формування базової методики розслідування злочинів. Вісн. Акад. прав. наук України. 2008. Вип. 1 (52). С. 231–242.

² Його ж. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів. Вісн. Акад. прав. наук України. 2009. №2 (57). С. 197–208.

³ Шиканов В. И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса : монография. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1978. С. 115.

⁴ Його ж. Теория тактических операций следователя (перспективы развития). Алгоритмы и организация решения следственных задач : сб. науч. тр. Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1982. С. 65.

міналістична операція, є іншими, ніж закономірності слідчих дій. У зв'язку з цим віднесення дослідження криміналістичних операцій тільки до розділу «Тактики науки», на думку І. М. Комарова, є помилкою. Водночас, зазначає науковець, окремі види криміналістичних операцій можуть бути віднесені до предмета криміналістичної тактики й розроблятися лише в межах цього розділу. Це стосується видів операцій, які охоплюють виключно декілька тактичних прийомів у рамках однієї чи різних (однорідних або різнорідних) слідчих дій. Окремі ж види криміналістичних операцій дійсно слід розглядати в розділі «Методики науки», але це стосується тільки тих, що містять різноструктурні порядкові компоненти та вписуються своїм змістом у закономірності криміналістичної методики. Ідеться про такі компоненти, як окремі слідчі дії, криміналістичні комбінації й операції, організаційно-технічні та інші дії¹.

Пропонуючи розглядати «методико-криміналістичні операції», І. М. Комаров переконує, що суб'єкт доказування у своїй практичній діяльності в системі досудового провадження поряд із техніко- й тактико-криміналістичними операціями може використовувати й методико-криміналістичні, під якими розуміє зумовлений ситуаціями розслідування криміналістичний метод пізнання в практичній діяльності суб'єкта доказування, компонент системи криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів, що забезпечує можливість вирішення спеціальної системи завдань досудового провадження².

Як підкреслює О. О. Чебуренков, не заперечуючи безумовно важливого значення тактичної операції для методики розслідування окремих видів злочинів і можливості включення її до структури окремої криміналістичної методики, тактичні операції, навіть як частина методики розслідування, забезпечують насамперед вирішення тактичних завдань. Останні, порівняно з кінцевими цілями розслідування, які вимагають повного й достовірного встановлення всіх обставин у кримінальному провадженні, є більш вузькими, а тому потребують оперування засобами тактичного значення, залученими до тактичної операції, а не методичними рекомендаціями, що утворюють методики розслідування окремих видів злочинів. Крім того, тактичні операції можуть мати загальний характер, не зумовлений особливостями розслідування певного виду злочинів, і повторюватися при розслідуванні різних кримінальних справ незалежно від характеру вчиненого злочину. Очевидно, що в цьому разі питання їх організації і проведення не охоплюються предметом методики розслідування окремих видів злочинів. Отже, поняття «тактична операція» прямо відповідає розділу криміналістики «Криміналістична тактика». У межах існуючої системи науки криміналістики саме в ньому доцільно розглядати всі загальні питання розроблення й проведення тактичних операцій при розслідуванні злочинів: їх поняття й сутність, структуру, види, основні умови та принципи їх побудо-

¹ Комаров И. М. Основы частной теории криминалистических операций досудебного производства : монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. С. 129–145.

² Його ж. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. С. 175.

ви та ін. Тут можна опрацювати й відповідно вивчати зміст тактичних операцій найзагальнішого характеру, що не залежать від виду різних категорій розслідуваних злочинів і кримінальних справ. Однак не всі питання тактичних операцій можуть бути розглянуті в криміналістичній тактиці. Конкретні тактичні операції, які проводяться з окремих категорій кримінальних справ, слід розглядати в межах окремих криміналістичних методик, структурованими елементами яких є ці операції. Це дозволить найбільшою мірою врахувати всі особливості конкретних об'єктів, умов і завдань розслідування відповідних видів злочинів при опрацюванні певних тактичних операцій¹.

Окрему позицію з розглядуваного питання займають А. В. Дулов і Є. О. Логінов, які вважають, що тактичні операції мають досліджуватися у самостійному, спеціальному розділі системи науки криміналістики. Зокрема, на переконання А. В. Дулова, основні теоретичні питання тактичної операції слід помістити в розділі слідчої тактики, а з розвитком криміналістики виокремити їх у самостійний розділ «Організаційні засади розслідування»². Є. О. Логінов також зазначає, що в розділі тактики потрібно сконцентрувати вивчення тактики окремих слідчих дій, а всі інші проблеми, у тому числі тактичні операції, мають увійти до розділу «Організаційні основи розслідування»³. Щодо висловлених суджень, то в криміналістичній літературі зазначалося, що сьогодні навряд чи можна визнати розділ «Організаційні засади розслідування» реально сформованим у системі криміналістики. А тому тактичні операції необхідно розробляти в єдиному з існуючих розділів науки, доки остаточно не буде вирішено питання реорганізації всієї системи криміналістики⁴.

Отже, аналіз літературних джерел дає підстави дійти висновку, що єдиної, узгодженої позиції серед учених-криміналістів щодо визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики в науковій доктрині ще не існує. Як видається, при розв'язанні цього питання необхідно виходити з природи тактичних операцій, перспектив їх розвитку, а також специфіки взаємозв'язку криміналістичної тактики та методики розслідування окремих видів злочинів. Щодо природи походження тактичних операцій, то вони завжди вважалися засобами криміналістичної тактики, входили до предмета дослідження цього розділу науки криміналістики. Саме в межах криміналістичної тактики відбувався процес формування наукової концепції тактичних операцій, зокрема, поняття, ознак, функцій, видів, структури, принципів та інших теоретичних положень. Водночас головною сферою реалізації так-

¹ Чебуренков А. А. Общетеоретическое положение и практические аспекты криминалистической тактики. Москва : Юрлитинформ, 2008. С. 105–106.

² Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. Минск : Изд-во БГУ, 1979. С. 46–53.

³ Логінов Е. А. Теоретические основы тактических операций и их производство на первоначальном этапе расследования умышленных убийств : дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 1996. С. 43.

⁴ Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е., Решетников В. Я. Знач. твір. С. 23.

тичних операцій виступає криміналістична методика, і це виправдано, оскільки положення криміналістичної тактики реалізуються в житті, на практиці – тільки через криміналістичну методику, набуваючи тих специфічних особливостей, що відбивають їх пристосування до умов і завдань боротьби з конкретним видом злочинів¹. Сутність взаємозв'язку методики та слідчої тактики полягає в тому, що тактика надає необхідну інформацію для організації слідчої діяльності, визначає напрям діяльності слідчого в конкретній ситуації. Методика передбачає встановлення загального напрямку розслідування, а тактика реалізує його відповідно до обстановки й даних, отриманих при цьому, доповнює і змінює вказівки методики². У зв'язку з цим слід погодитися з В. О. Коноваловою, яка наголошує, що розроблення тактичних операцій як наукової концепції стала своєрідним мостом, який з'єднує тактику й методику розслідування, що збагатило розслідування в цілому³.

Спираючись на висловлене, наукові дослідження в цьому напрямі мають бути орієнтовані на опрацювання тактичних операцій стосовно розслідування окремих видів злочинів. Для цього тактичні операції потребують типізації, тому що окремі криміналістичні методики розраховані саме на реалізацію типових тактичних операцій, подібно до того, як вони враховують типові версії, типові ситуації, містять типову послідовність слідчих дій тощо. Саме в такій якості тактичні операції як категорія криміналістичної тактики відіграють важливу роль у побудові окремих методик і входять до їх структури як самостійний елемент. Але від цього вони не втрачають своєї тактичної природи.

Таким чином, тактична операція належить до засобів криміналістичної тактики й уже в цій якості, як і інші тактико-криміналістичні засоби, реалізується в криміналістичній методиці.

Наведені судження характеризують сучасний рівень наукових поглядів на визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики. Але вони, на переконання І. М. Комарова, є неповними, усіченими, оскільки в них відсутня головна ланка, що забезпечує гармонійний розвиток концептуальних і спеціальних знань про криміналістичні операції. Такою ланкою, на думку науковця, виступають загальнотеоретичні та загальнометодологічні положення про криміналістичні операції⁴, тобто положення, які становлять основу криміналістичної теорії тактичних операцій, про необхідність створення

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. С. 295.

² Коновалова В. Е. Взаимосвязь методики и тактики расследования. *Методика расследования преступлений (общие положения)* : материалы науч.-практ. конф., Одесса, ноябрь 1976 г. Москва : Всесоюз. бюро по проблемам криминалистики, 1976. С. 28.

³ Коновалова В. Е. Генезис криминалистической тактики. *Криміналістика XXI століття* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листоп. 2010 р. Харків : Право, 2010. С. 348.

⁴ Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. С. 119.

якої неодноразово йшлося в спеціальній літературі¹. Зокрема, С. І. Цветков констатує, що закономірним є визнання факту формування окремої криміналістичної теорії тактичних операцій². Своєю чергою, І. М. Комаров стверджує, що сьогодні формується нова теоретична побудова, яка дозволяє об'єднати окрему теорію тактичних операцій у системі криміналістики³.

Зазначені тенденції можуть суттєво вплинути як на систему науки криміналістики в цілому, так і стимулювати перегляд поглядів на визначення в ній місця тактичних операцій. У цьому плані В. І. Шиканов зазначав, що зараз ще неможливо передбачити в деталях наслідки цього процесу. Однак, очевидно, що суттєві зміни торкнуться й самої системи науки криміналістики. Можна, зокрема, припустити, що теорія тактичних операцій, що народжується, разом із теорією слідчих версій становитимуть основні розділи вчення про розслідування та попередження злочинів⁴. Водночас М. П. Яблоков стверджує стосовно теорії тактичної операції, яка перебуває в стані зародження, що, очевидно, правильніше буде розробляти її в межах загально-методологічної частини криміналістики⁵. І. М. Комаров доходить висновку, що загальнотеоретичні та загальнометодологічні положення про криміналістичні операції можуть бути гармонійно вписані в розділ загальної теорії криміналістики як окрема криміналістична теорія⁶. Ці судження науковців знайшли своїх прибічників, на думку яких тактичні операції як засіб вирішення тактичних завдань і як одна з найефективніших форм взаємодії слідчих та інших органів мають досліджуватися в загальнометодологічній частині криміналістики⁷.

Дійсно, криміналістичною наукою і практикою розслідування й судового розгляду окремих видів злочинів накопичено, систематизовано й узагальнено досить об'ємний емпіричний матеріал, який є відправним для створення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій, актуальність

¹ Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1983. С. 5; Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения). Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1985. С. 80; Образцов В. А. Криминалистическое учение о тактической операции. Криминалистика / под ред. В. А. Образцова. Москва : Юристъ, 1995. С. 75–86; Исаенко В. Н. Проблемы теории и практики использования тактических комплексов в расследовании убийств. «Черные дыры» в российском законодательстве. 2004. № 1. С. 368–382 та ін.

² Цветков С. И. Знач. твір. С. 31–39.

³ Комаров И. М. Криминалистические операции досудебного производства в системе методики расследования преступлений : монография. Москва : Юрлитинформ, 2012. С. 141.

⁴ Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1983. С. 44.

⁵ Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения). Москва : Изд-во МГУ, 1985. С. 80.

⁶ Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. С. 119.

⁷ Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е., Решетников В. Я. Знач. твір. С. 23.

побудови якої не викликає жодних сумнівів. Положення криміналістичної теорії тактичних операцій утворюють, насамперед, систему знань (теоретичних узагальнень, пояснень, висновків), яка характеризує предметно-практичну й інформаційно-пізнавальну сторони діяльності з розслідування та судового розгляду злочинів. Як і криміналістика в цілому, окрема теорія тактичних операцій має прикладний характер, оскільки є науковою основою для розроблення й застосування організаційно-тактичних засобів кримінального провадження, оптимізації слідчої та судової діяльності, реалізації потреб сучасної практики боротьби зі злочинністю. Крім того, створення цієї теорії сприятиме нівелюванню спірних позицій науковців щодо визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики.

Слід зазначити, що дотепер залишаються неузгодженими позиції вчених-криміналістів і стосовно місця тактичних операцій у процесі розслідування та судового провадження. Можна говорити про наявність двох найбільш узагальнених підходів до вирішення цього питання. Прибічники першого підходу розглядають процес розслідування (судового провадження) як безперервну процедуру здійснення переліку тактичних операцій. Так, А. В. Дулов свого часу висловив вельми сміливу ідею стосовно того, що методика розслідування різноманітних категорій злочинів у значному ступені повинна будуватися на розробленні лише комплексів тактичних операцій, що істотно змінить зміст методики, зробить її більш корисною для практичної діяльності з розслідування злочинів¹. В. С. Корноухов з цього питання зазначає, що слідчий у процесі розслідування в основному оперує побічними доказами, а тому доказування правових цілей розслідування відбувається через установлення проміжних фактів, які й визначають тактичні завдання розслідування, а отже, і необхідність провадження тактичних операцій². Більше того, на його переконання, у методиці взагалі повинно йтися не про метод, а про тактичну операцію, спрямовану на вирішення того чи іншого завдання розслідування³. На думку О. Я. Баєва, дослідження злочинів можна уявити собі у вигляді послідовного або паралельного вирішення слідчим низки локальних завдань, які забезпечують розкриття злочину й усебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин, що входять до предмета доказування в кримінальній справі. При цьому далеко не завжди можна вирішити те чи інше завдання за допомогою однієї слідчої дії, тактичного прийому, оперативно-розшукового заходу. У таких випадках слідчий планує та реалізує тактичну операцію⁴. Але, як наголошувалося в криміналістичній літературі, поки що ані теорія, ані практика не підтримали категоричні пропозиції цитованих авторів⁵.

¹ Дулов А. В. Знач. твір. С. 53.

² Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. Москва : Норма, 2008. С. 93.

³ Там само. С. 117.

⁴ Баев О. Я. Основы криминалистики : курс лекций. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Экзамен, 2003. С. 252.

⁵ Журавель В. А. Тактичні операції в системі криміналістичних засобів протидії злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук.-практ. матеріалів. Харків : Право, 2006. Вип. 6. С. 32.

За другим підходом тактичні операції розглядаються як відповідні підсистеми процесу розслідування та судового провадження. Зокрема, Л. Я. Драпкін уважає тактичні операції ефективними *підсистемами* (курсив наш. – В. Ш.) процесу розслідування¹. У подальшому Л. Я. Драпкін і В. М. Карагодін дійшли висновку, що тактичні операції – це *підсистема* (курсив наш. – В. Ш.) слідчих, організаційно-підготовчих, інших дій та оперативно-розшукових заходів, що проводяться за єдиним планом і спрямовані на вирішення окремих проміжних завдань, підпорядкованих загальним цілям розслідування кримінальної справи². Цю ідею підтримує й І. М. Комаров, зазначаючи, що будучи *підсистемами* (курсив наш. – В. Ш.) системи кримінального судочинства, криміналістичні операції, виділені із загального зв'язку цієї системи, первісно сприймаються як неподільне єдине ціле³.

Найбільш категоричними з цього питання є судження В. А. Журавля, який наголошує, що в структурі криміналістичної методики поряд повинні існувати дві побудови: системи слідчих дій і тактичні операції. Кожна з них має своє функціональне призначення. Якщо перша спрямована на вирішення загальних, стратегічних завдань розслідування, то друга – на вирішення завдань тактичних. При цьому тактичні операції як вибіркові, ситуаційно зумовлені утворенням, займають проміжну ланку серед елементів оптимальної системи слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, доповнюють їх і спрямовані на вирішення конкретного проміжного завдання. Саме за таких умов можна сформувати тактичні операції, паралельне проведення яких не призводитиме до повторення (дублювання) окремих слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, що входять до їх структури. Водночас намагання гіперболізувати значення тактичних операцій, розробити окремі криміналістичні методики лише на базі їх комплексів призведе до формування такої наукової абстракції, яка буде відірваною від потреб практики та яку просто неможливо буде реалізувати в діяльності слідчих органів⁴.

Слід зазначити, що В. А. Журавель не поодинокий у своїх судженнях. Зокрема, свого часу Г. А. Матусовський наголошував, що розслідування злочинів вимагає вирішення складних завдань різноманітного характеру й обсягу: від загальних, що стосуються повного розкриття й розслідування злочину, установлення всіх обставин, що підлягають доказуванню в справі, викриття винних, до завдань, що вирішуються для встановлення окремих сторін розслідуваної події, забезпечення умов для досягнення загальної мети розслідування. У цьому зв'язку можна говорити про стратегічну лінію в розслідуванні та вирішенні тактичних завдань і два взаємозалежних напрями в діяльності слідчого, зумовлені його повноваженнями самостійно прийма-

¹ Драпкін Л. Я. Тактические операции – эффективные подсистемы процесса. Следователь: теория и практика деятельности. 1995. № 1. С. 7.

² Драпкін Л. Я., Карагодін В. Н. Знач. твір. С. 179.

³ Комаров І. М. Криміналістичні операції в досудебному виробстві : монографія. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. С. 44.

⁴ Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостіль, 2012. С. 221.

ти рішення щодо спрямування досудового слідства¹. Більше того, навіть сам засновник ідеї тактичних операцій А. В. Дулов зазначав, що в структурі методики розслідування окремих видів злочинів, окрім першочергових слідчих дій, будуть розглядатись і групи тактичних операцій, які проводяться за певною категорією кримінальних справ, що сприятиме посиленню наукових основ розслідування злочину, покращенню діяльності слідчих органів².

На наше переконання, більш переконливою слід визнати позицію другої групи науковців, оскільки важко уявити процес розслідування, судового розгляду злочинів, який складатиметься з провадження лише одних тактичних операцій. Все ж таки слід погодитися, що досудове розслідування й судове провадження – це передусім здійснення оптимальної системи слідчих (судових) дій³ та інших заходів, яка визначається предметом доказування й слідчою (судовою) ситуацією, а тактичні операції цю систему уточнюють, оптимізують завдяки комплексного підходу до розв'язання окремих тактичних завдань. Отже, тактичні операції виступають ефективними підсистемами системи кримінального провадження, яка включає тактичні операції досудового розслідування й тактичні операції судового провадження.

Таким чином, проблема визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики та процесі кримінального провадження є питанням не тільки теорії, але й практики. Від правильного його вирішення залежить і повнота розв'язання практичних завдань розслідування та судового розгляду злочинів. Тому сьогодні перспективним напрямом є розроблення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій, що в подальшому сприятиме збагаченню загальної теорії криміналістики, забезпечить підвищення ефективності та раціоналізації кримінального провадження.

МЕСТО ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ В СИСТЕМЕ КРИМИНАЛИСТИКИ

Шевчук В. М.

Исследованы проблемы определения места тактических операций в системе криминалистики и процессе уголовного производства. Доказано, что при решении этого вопроса необходимо исходить из природы тактических операций, перспектив их развития, а также специфики взаимосвязи криминалистической тактики и методики расследования отдельных видов преступлений. Разработка тактических операций как научной концепции является своеобразным мостом, соединяющим тактику и методику расследования, что обогащает расследования в целом. Обосновано, что тактическая операция относится к средствам криминалистической тактики и уже в этом качестве, как и другие тактико-криминалистические средства, реализуется в криминалистической методике. Тактические операции выступают эффективными подсистемами системы уголовного производства, которая включает тактические операции досудебного расследования и тактические операции судебного производства. Доказано, что криминалистической наукой и практи-

¹ Матусовский Г. А. Знач. твір. С. 152.

² Дулов А. В. Знач. твір. С. 52.

³ Коновалова В. О. Методика розслідування злочинів: оптимальні системи слідчих дій. Вісн. Акад. прав. наук України. 2007. №4 (43). С. 155–160.

кой расследования и судебного разбирательства отдельных видов преступлений накоплен, систематизирован и обобщен довольно объемный эмпирический материал, являющийся отправным для создания частной криминалистической теории тактических операций, актуальность построения которой не вызывает сомнений. Положения криминалистической теории тактических операций образуют, прежде всего, систему знаний (теоретических обобщений, объяснений, выводов), которая характеризует предметно-практическую и информационно-познавательную сторону деятельности по расследованию и судебному разбирательству преступлений. Как и криминалистика в целом, частная теория тактических операций имеет прикладной характер, поскольку является научной основой для разработки и применения организационно-тактических средств уголовного производства, оптимизации следственной и судебной деятельности, реализации нужд современной практики борьбы с преступностью. Доказана необходимость создания отдельной криминалистической теории тактических операций, создание которой будет способствовать нивелированию спорных позиций ученых по определению места тактических операций в системе криминалистики. Предложены перспективные направления дальнейших научных разработок по рассматриваемой проблематике. Сегодня перспективным направлением является разработка частной криминалистической теории тактических операций, которая в дальнейшем будет способствовать обогащению общей теории криминалистики, обеспечит повышение эффективности и рационализации уголовного производства.

Ключевые слова: тактические операции, место тактических операций в системе криминалистики, формирование и реализация тактических операций, криминалистическая теория тактических операций.

PLACE OF TACTICAL OPERATIONS IN CRIMINALISTIC SYSTEM

Shevchuk V. M.

Issues of finding out the place of tactical operations in the criminalistics system and criminal proceedings are studied. It is proved that while solving this issue it is necessary to proceed from nature of tactical operations, prospects for their development, as well as the specifics of the correlation between criminalistic tactics and investigating methods of certain types of crimes. Development of tactical operations as a scientific concept has become a kind of bridge that combines tactics and investigation methods that enriched investigation as a whole. It is substantiated that tactical operation belongs to the means of criminalistic tactics and in this capacity, as well as other tactical and criminalistic means, is realized in the criminalistic methods. Tactical operations are effective subsystems of criminal proceeding system including tactical operations of pre-trial investigation and tactical operations of legal proceedings. It is proved that criminalistic science and practice of investigation and judicial consideration of certain types of crimes accumulated, systematized and generalized enough volume empirical matter that is the starting point for creation of a specific criminalistic theory of tactical operations, the urgency which does not cause any doubts. First of all, provisions of criminalistic theory of tactical operations form a knowledge system (theoretical generalizations, explanations, conclusions) that characterizes the subject and practical, informational and cognitive aspect of investigation activity and judicial consideration of crimes. Like criminalistic as a whole, a separate theory of tactical operations is applied because it is scientific basis for the development and applica-

tion of organizational and tactical means of criminal proceedings, optimization of investigative and judicial activity, and need implementation of modern practices in the fight against crime. Necessity of specific criminalistic theory creation of tactical operations which creation will help to level controversial scientist positions in determining the place of tactical operations in the criminalistics system is substantiated. Perspective directions of further scientific developments of the considered problem are offered. Nowadays a promising direction is the development of a separate criminalistic theory of tactical operations, which will further enhance the general criminalistic theory and will increase efficiency and rationalization of criminal proceedings.

Keywords: tactical operations, place of tactical operations in the criminalistics system, formation and implementation of tactical operations, criminalistic theory of tactical operations.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.04>

УДК 343.9(075.8)

В. Н. Терехович, адвокат Коллегии присяжных адвокатов Латвии, доктор права, доцент
E-mail: vterehovich@td.lv,
Э. В. Ниманде, доцент кафедры уголовно-правовых наук Латвийского университета, доктор права, доцент

СУЩНОСТЬ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ТАКТИКИ

Рассмотрен генезис и онтология криминалистической тактики. Определены теоретические и законные основы производства следственных действий, а также логический объем и содержание тактик производства отдельных следственных действий. Дано определение криминалистической тактики.

Ключевые слова: теория криминалистики, криминалистическая тактика, расследование преступных деяний, производство следственных действий.

Логика построения теоретического знания требует не только обобщение, систематизацию научного знания, но и обозначение выделенных в особые группы знаний. В научном познании традиционно средством обозначения научного знания является термин¹. О динамике и современном уровне развития научного познания в определенной области можно судить по изменениям терминологии, которую используют в той или иной сфере научной деятельности. Это требование распространяется также и на теорию криминалистики.

¹ Термин (от латин. *terminus* – предел, граница) – это слово или словосочетание, которое однозначно раскрывает смысл научного понятия, его взаимосвязь и соотношение с другими понятиями.